

Landbruks- og matdepartementet
Postboks 8007 Dep
0030 Oslo

DERES REF.:

VÅR REF.: 22/10095-7

ÅS, 15.09.2023

Nytt innspill til ny stortingsmelding om dyrevelferd fra Veterinærinstituttet

Viser til invitasjon om å komme med ytterligere skriftlige innspill til ny dyrevelferdsmelding, publisert på [Regjeringen.no](https://www.regjeringen.no) den 08.05., 24.05. og 28.06.2023. Her gis det anledning til å spille inn utdypende vurderinger og konkrete forslag til tiltak. Veterinærinstituttet vil først henvide til våre tidligere innspill til stortingsmeldingen om dyrevelferd datert 31.08.2022 og 28.04.2023. Det vises også til fagseminaret som ble arrangert den 06.06.2023 av NMBU i samarbeid med Veterinærinstituttet for ansatte i LMD som arbeider med dyrevelferdsmeldingen. Veterinærinstituttet vil, som tidligere avtalt, bistå med utfyllende informasjon i den videre utarbeidelsen av stortingsmeldingen.

Innledning

Veterinærinstituttet ønsker å spille inn utdypende vurderinger om noen utvalgte temaer:

1. Sammenhengen mellom vold mot dyr og vold i nære relasjoner
2. Alvorlig vanskjøtsel a) i landbruket; b) hos personer med samlemani som omfatter dyr (animal hoarding)
3. Ku/kalv-samvær
4. Helse- og velferd hos tamrein

Sammenhengen mellom vold mot dyr og vold i nære relasjoner

Dyremishandling kan forekomme i relasjoner der også mennesker er utsatt for vold, det være seg barn, en partner eller eldre og uføre. Sammenhengen mellom vold mot dyr og vold mot barn er dokumentert også i en norsk omfangsstudie (Muri et al. 2022). Med stadig mer kunnskap om disse sammenhengene er det viktig at familiedyr inkluderes i en helhetlig tilnærming til vold i nære relasjoner. Yrkesgrupper som i sitt arbeid møter voldsutsatte mennesker har ikke nødvendigvis kompetanse om disse sammenhengene, og det mangler klare retningslinjer for håndteringen. I samtaler med voldsofre kan ansatte på krisesentre, i barnevernstjenesten, på Statens Barnehus mm. avdekke at dyr også utsettes for vold og/eller vanskjøtsel. Både av hensyn til de utsatte dyra selv og til utsatte mennesker de bor sammen med er det

viktig at de rette spørsmålene blir stilt om familiens dyr. For enkelte profesjoner kan imidlertid juridiske aspekter være til hinder for varsling av avdekket dyremishandling. Det er for eksempel sannsynlig at barnevernsansatte kommer i kontakt med familier hvor også dyr kan være i fare for vold og/eller vanskjøtsel. Slik taushetsplikten i Lov om barneverntjenester er formulert (jf. § 6-7) er denne yrkesgruppen forhindret fra å varsle om mishandling av dyr til Mattilsynet, med mindre de innhenter eksplisitt samtykke til det (Holmboe, 2021). Den samme problemstillingen møter krisesenteransatte når de får informasjon om slik risiko fra sine brukere. Dette er dermed til hinder for å ivareta sikkerheten og velferden til dyr, og det bør vurderes om flere profesjoner bør få en begrensning i taushetsplikten knyttet til dyremishandling, slik Helsepersonell har (jf. Helsepersonelloven § 23 nr. 5).

Det er også kjent at ofre for vold i nære relasjoner kan utsette eller unnlate å oppsøke krisesenter av frykt for hva som kan skje med familiedyr som etterlates hos en voldelig partner (Stevenson et al., 2018). Det er derfor behov for gode tilbud om trygg plassering av familiedyrene til voldsofre som søker hjelp på et krisesenter eller på annen måte søker tilflukt fra en voldelig person. Dette er viktig både for å beskytte dyrene mot vold og for at de voldsutsatte familiemedlemmene ikke skal utsette seg selv for ytterligere risiko dersom de blir eller vender tilbake til et voldelig forhold for beskytte dyrene sine. Trusler om å avlive dyr kan brukes til å kontrollere/true familiemedlemmer og slik inngå i psykisk mishandling av nærstående uten at det er konkrete holdepunkter for brudd på dyrevelferdsloven. Det må avklares om dagens hjemmel til å ta dyr i midlertidig forvaring (jf. Dyrevelferdsloven § 32) gir tilstrekkelig adgang til å ta dyr i forvaring basert på en mer generell trusselsituasjon knyttet til vold i nære relasjoner.

Holdningsarbeid rettet mot barn og unge er et viktig forebyggende tiltak mot vold og vanskjøtsel av dyr.

Vold mot dyr har alvorlige implikasjoner for de dyrene det gjelder, i form av frykt, smerte og skade. Volden kan omfatte ulovlige avlivingsmetoder (drukning, feil bruk av skytevåpen), bruk av vold i form av slag, spark, knivstikking. Se spesialnummer i Norsk veterinærtidsskrift, 2023, om dyrevelferds kriminalitet.

Alvorlig vanskjøtsel

a) I landbruket

Husdyr er helt avhengige av mennesker for å få dekket sine grunnleggende behov for fôr, vann og ren oppholdsplass. Alvorlig vanskjøtsel kan defineres som hendelser hvor flere dyr utsettes for store lidelser og/ eller dør eller må avlives som følge av feil eller mangler i dyreholdet (Muri et al., 2016). Sakene kan variere fra underfôring over lang tid til mer plutselig opphør av alt stell. Mattilsynet definerer alvorlig vanskjøtsel som saker der ett eller flere dyr er døde eller må avlives på grunn av sin tilstand. I 2022 fant Mattilsynet alvorlig vanskjøtsel i 41 dyrehold. Mattilsynet meldte 44 saker om dyrevelferd til politiet, og blant disse var det 20 saker som omhandlet forskjellige former for vanskjøtsel. Noen ganger har dyreholdet vært i Mattilsynets søkelys i flere år, mens i andre tilfeller har vanskjøtselen skjedd tilsynelatende uten forvarsel. Når det gjelder kronisk dårlige dyrehold, så finnes det ingen total oversikt over hvor mange dyrehold som faller inn under denne definisjonen. Disse lovbruddene rammer imidlertid langt flere dyr enn de mer akutte sakene med alvorlig og dødelig vanskjøtsel (Mattilsynets årsrapport for dyrevelferd, 2022). Hvis dyra har tilgang til vann, men får lite eller næringsfattig fôr, kan de overleve svært lenge og dermed leve under de dårlige forholdene like lenge (Mejdell og Stubsjøen, 2023). Økt forekomst av sykdom eller dødelighet, mangelfull eller ingen tilgang på vann, tynne dyr, dårlig hygiene, ubehandlede skader eller sykdom kan også ha stor betydning for dyrevelferden.

Det finnes flere risikofaktorer hos dyreeier/røkter for alvorlig vanskjøtsel, slik som sviktende fysisk/psykisk helse, rusproblemer, samlivsproblemer eller -brudd, sorgsituasjoner, stor

arbeidsbelastning, stress og økonomiske problemer (Animalia, 2013). Manglende kunnskap, erfaring, vilje, motivasjon og empati kan være andre bakenforliggende årsaker (Muri et al., 2016). I en rapport om dyretragedier i landbruket (Mattilsynet, 2008) ble det påpekt at vanskjøtselsakene ofte er knyttet til en svikt i dyreholders kompetanse og evne til å sikre dyrevelferden. De fleste sakene, også de som ble oppfattet som akutte, hadde en forhistorie som risikodyrehold utover 6 måneder før den alvorlige vanskjøtselen ble avdekket. Denne tiden er et handlingsrom hvor ulike aktører rundt husdyrholdet kan varsle slik at utviklingen mot alvorlig vanskjøtsel kan forebygges. Det er derfor viktig å være oppmerksom på risikofaktorer hos gårdbrukeren for å fange opp slike saker på et tidlig tidspunkt. Dette kan øke sannsynligheten for at nettverket rundt bonden (f.eks. familie, venner, naboer, kollegaer, veterinærer, avløsere, rådgivere, regnskapsførere, fôrleverandører og seminteknikere) kan bidra til å forebygge og/eller avverge alvorlig vanskjøtsel.

Nettsiden Godt Bondevett ([Godt bondevett | En nettside om psykisk helse i landbruket](#)) er utviklet for å opplyse om psykisk helse i landbruket. Det eksisterer også prosjekter som skal bidra til å forebygge psykisk uhelse hos husdyrprodusenter, f.eks. [Trygg bonde | NLR Innlandet](#) og [Sammen om å løfte bonden | Statsforvalteren i Rogaland \(statsforvalteren.no\)](#). Bondens nettverk skal bidra til å forebygge psykisk uhelse og være et sikkerhetsnett hvis en bonde er i en vanskelig situasjon. Målsettingen i Trygg Bonde er at alle som kontakter noen i nettverket med et problem skal få hjelp, et navn og/eller et telefonnummer til noen med kunnskap og kompetanse til å hjelpe dem. Slike tiltak bør være landsdekkende.

b) Hos personer med samlemani som omfatter dyr (animal hoarding)

Manisk samling av dyr karakteriseres ved at personen 1) gjør tvangspregede og pågående forsøk på å samle dyr (oftest familiedyr, men ikke alltid), 2) vanskjøtter dyrene, 3) mangler evnen til å se konsekvensene av atferden, og 4) forneker eller bagatelliserer problemene. I dyresamleres husholdninger vil det som regel bli en voldsom opphoping av gjenstander, avfall og ekskrementer, som hindrer normal bruk av boligen, fører til forfall og helsefarlige konsentrasjoner av ammoniakk. For dyra får vanskjøtselen konsekvenser i form av frykt, stress, utsulting, dehydrering, sykdom og smerter, og i verste fall død. I noen av disse husholdningene kan det også bo barn og andre omsorgstrengende som selv utsettes for de uholdbare sanitære forholdene og omsorgssvikt.

Manisk dyresamling er en variant av diagnosen samlemani (hoarding disorder) i det diagnostiske klassifikasjonssystemet DSM-5. Lidelsen er ikke definert ut fra antall dyr, da det er store individuelle forskjeller i evnen til å ivareta dyr. I litteraturen er det beskrevet flere ulike typer dyresamlere som krever forskjellige tilnærminger. En svært høy andel av dyresamlere har tilbakefall etter at dyr er tatt fra dem (Guerra et al., 2021). Derfor er det langt fra tilstrekkelig å avvikle slike dyrehold og ilagge aktivitetsforbud. Kompleksiteten i disse sakene tilsier at det trengs tett og koordinert samarbeid mellom en rekke ulike etater, der også den psykiske helsen til dyresamleren følges opp (Guerra et al., 2021). I Norge mangler vi et opplegg for en slik tverrfaglig oppfølging av dyresamlere over tid, og det mangler kompetanse om denne lidelsen hos yrkesgruppene det angår.

Ku/kalv-samvær

Bakgrunn og status i Norge

Den tidlige adskillelsen av ku og kalv som vanligvis skjer i melkeproduksjonen, ble problematisert i St.meld. nr. 12 2002-2003. Veterinærinstituttet har siden 2009 ledet flere forskningsprosjekter på hvordan ku og kalv kan holdes sammen, og temaet er nå gjenstand for forskning i mange land (se bl.a. Johnsen et al., 2016). Melkeprodusenter prøver også selv ut ulike løsninger for dette. Det anslås at opp

mot 15% av norske melkeprodusenter planlegger å tilrettelegge for ku-kalv samvær (Hansen et al., 2023). Norge er i en særstilling, både pga. bred forskning og kompetanse, men først og fremst motiverte melkeprodusenter.

Internasjonale studier peker på at forbrukere ikke aksepterer tidlig atskillelse av ku og kalv (Busch et al., 2017). Samtidig fastslår EFSA, for å forbedre kalvers velferd, at ku-kalv samvær gradvis bør implementeres i takt med at ny kunnskap utvikles. Naturlig atferd er en viktig del av dyrevelferdsbegrepet, sammen med god biologisk funksjon og positive emosjoner. En viktig fordel med å la ku og kalv ha kontakt er at begge får utløp for sterkt motivert, naturlig atferd. Kua er sterkt motivert til å besøke kalven (Wencker et al., 2019).

Kalver som drettes opp på tradisjonell måte får vanligvis langt mindre melk og færre måltider enn de selv ville valgt. Dette medfører sult (De Paula Vieira et al., 2008) fordi unge kalver ikke er i stand til å utnytte fast føde (Johnsen et al., 2021). En viktig fordel med ku-kalv samvær er et naturlig måltidsmønster som gir kalven mulighet til å die så mye og så ofte den ønsker. En årsak til restriktiv fôring er frykt for at melk havner i vomma og gir sykdom, noe som er ubegrunnet (Ellingsen et al., 2016).

God dyrehelse er viktig for god dyrevelferd. Data fra norske gårder viser at kalvehelse er sammenlignbar i besetninger med og uten ku-kalv samvær.

Kunnskapshull

Det er fortsatt mange kunnskapshull hvor forskerne forsøker å finne svar. Det forskes i dag på praktiske fjøsløsninger for å holde ku og kalv sammen, likeledes langtidseffekter på kuas og kalvens helse og produksjon. Det finnes forskjellige måter å praktisere ku-kalv samvær på. Fosterku-løsninger innebærer at kua tar seg av 2-4 kalver som ikke er hennes egne. Selv om dette systemet kan være enklere å praktisere innenfor dagens fjøsløsninger fordi fosterkua ikke melkes, viser forskning at forbrukere har like lite aksept for denne løsningen som tidlig separasjon av ku og kalv (Sirovica et al., 2022).

Forslag til tiltak

- Det bør gis veiledning slik at melkeprodusenter som ønsker å praktisere ku-kalv samvær kan tilrettelegge samvær
- Utrede insentiv-ordninger til melkeprodusenter som praktiserer ku-kalv samvær

Helse- og velferd hos tamrein

Klimaendringer gir blant annet økt risiko for sykdommer som er klimasensitive enten direkte eller indirekte. Flere parasitt-sykdommer er kjent å kunne øke i omfang ved varme og fuktige somre da økende temperatur fremskynder utvikling i mellomvert. Det innebærer at noen parasitter kan skifte fra 2-årig syklus til 1-årig og smittepresset dermed øke. For de fleste parasittinfeksjoner er utvikling av sykdom hos verten doseavhengig. Et aktuell parasitt er reinens hjernemark som kan gi alvorlig sykdom og død og betydelig nedsatt dyrevelferd. Symptomene kan variere mye og mindre tydelige symptomer kan være vanskelig å oppdage (Davidson et al, 2020). Det er finnes per i dag ingen effektiv behandling.

Vektor-bårne sykdommer er også spådd å kunne øke i omfang da vektorene stadig sprer seg lenger nord. Flåttsykdommer er lite kjent i reindriften, men det er påvist flåttbårne agens hos rein i Nordland. Det er behov for å undersøke utbredelsen da sykdom forårsaket av flåttbårne agens ofte gir uspesifikke symptomer og vil være vanskelig å oppdage i reindriften (se Dyrehelserapporten 2019, 2022).

Økt grad av fôring gir risiko for fôringsrelaterte sykdommer (Dyrehelserapporten 2021). Selv om omfanget av problemer omkring fôring ikke er kartlagt er inntrykket at reindriftsnæringen ofte finner gode fôringsrutiner for egen drift. Konsekvensene av stadig økende grad av fôring er det derimot knyttet stor usikkerhet til, blant annet hvordan dette påvirker dyrenes atferd, fysiologi og robusthet.

Rovdyrtap er kjent tapsfaktor og selv om det er knyttet mye usikkerhet til omfanget er antall dyr registret som drept av rovvilt høyt. For rein var antallet økt med 18% i 2022 sammenlignet med året før (Rovbase.no) Dokumentasjon av tap er vanskelig og vil være påvirket av terreng, lys- og værforhold. Leting etter kadaver er i tillegg svært belastende og ressurskrevende (Pekkarinen et al. 2020). Det er derfor sannsynlig at omfanget er større enn det som er dokumentert. Det er også vanskelig å komme fram til reelle tall for bestander av rovvilt og klimaendringer medfører økende problemer med sporing. De dyrevelferdsmessige utfordringer er utvilsomt svært alvorlig for de dyrene som blir drept. I tillegg kommer konsekvensene av jaging, stress, skader fra ikke-dødelige angrep og tap av avkom eller mor. Langvarig stress kan ha negative konsekvenser også på vekst, helse og reproduksjon og bør inkluderes som negative effekter av rovvilt (Valerio et al. 2021)

I Nord-Norge har rovvilt-forliket og sone-inndeling resultert i at rein og rovvilt har store felles områder. Mattilsynets beitedyr rapport 2022 konkluderer med uakseptable store tapstall også i beiteprioriterte områder. Det er helt nødvendig at dyrevelferd hos beitedyr slik som reinen blir mye større vektlagt enn det som er tilfelle i dagens rovviltforvaltning.

Tap på beite av andre årsaker er i liten grad dokumentert. Med innsats kan man øke kartleggingsgraden av tap på vinterbeite og tidligere prosjekter har vist av tap er sammensatt og mere nyansert enn det ofte gis inntrykk av. Eksempler er avmagring som konsekvens av infeksjoner, skader og tannslitasje, infeksjoner etter ikke-dødelige rovdyrskader og rovdyrtap av dyr i både god og dårlig kondisjon (Sluttrapport RUF 2020). En bedre tapsdokumentasjon vil gi et bedre kunnskapsgrunnlag og økt mulighet til forebygging av helse- og velferdsproblemer.

Reindrifta er basert på bevegelse og fleksibilitet for at reinen skal være på rett sted til rett tid for å utnytte de beste beiteforholdene som er tilgjengelige. Dyrenes naturlige adferd, vær- og føreforhold setter premisser for reindriftenes mulighet for kontroll på dyrene. Samspill mellom næring og forvaltning blir dermed ofte utfordrende. Forsinket saksbehandlingstid og misforståelser mellom forvaltning og reindriften kan ha negative dyrevelferdsmessige konsekvenser. For eksempel når rein går over i andre reinbeiteområder enn sitt eget, må det tas hensyn til reindriftsfaglig kunnskap for å ivareta dyrevelferden på best mulig vis. Kunnskap om de praktiske forhold som vær og føreforhold, tilgjengelige ressurser og dyrenes tilstand må innhentes av dyreeier, hensyntas og tas med i vurdering av et hvert inngripende vedtak. Det er derfor behov for en viss fleksibilitet i forvaltningen og samtidig vil begge parter dra nytte av å ha en god og tett dialog fra et tidlig tidspunkt.

Kort saksbehandlingstid er viktig når det gjelder akutte hendelser som rovdyrangrep, dyr som har gått seg fast i terrenget mm. Det er derfor viktig at forvaltningen får verktøy som gjør at de kan ta større hensyn til dyrevelferd i sin forvaltningspraksis og at de har det nødvendige kunnskapsgrunnlaget til det beste for dyrene.

Etablering av en egen helsetjeneste for rein gir økt mulighet for å utrede helse og -velferdsproblemer og drive forebyggende helsearbeid. Det er også et mål at privatpraktiserende veterinærer skal få bedre kunnskap om reindrift og aktuelle helseproblemer. Økonomi er en viktig faktor hvis reindriften skal benytte seg av veterinærhjelpe. I dag er ikke rein inkludert i tilskuddsordning for kjøregodtgjørelse for veterinærer eller MVA-refusjon for bruk av veterinærtjenester for eier, som innebærer at reieier må ta hele utgiften for bruk av nødvendig veterinærhjelpe. Dette står i kontrast til landbruksavtalen for produksjonsdyr som allerede har hatt dette i lang tid. Tilgang til veterinærtjenester på lik linje med andre produksjonsdyr er svært viktig for både helse- og velferd hos rein. Det er allerede et økt behov for

bruk av veterinær i reindrifta og mange har allerede meldt inn et ønske om en mer tilgjengelig og kostnadsreduert tjeneste. Veterinærhjelp til rein vil ofte innebære lange transportavstander og reindriften bør inkluderes i veterinærers kjøregodtgjørelse fra fylke/kommune, i tillegg til MVA-refusjon.

Kilder

1. Animalia. Hvorfor skjer dyretragedier? Go'møring 3, 2013. <https://www.animalia.no/globalassets/publikasjoner/gm-3-13-web.pdf>
2. Busch, G., D. M. Weary, A. Spiller, and M. A. von Keyserlingk. 2017. American and German attitudes towards cow-calf separation on dairy farms. *PLoS One* 12(3):e0174013.
3. Davidson RK, Mørk T, Holmgren KE, Oksanen A. (2020). Infection with brainworm (*Elaphostrongylus rangiferi*) in reindeer (*Rangifer tarandus spp.*) in Fennoscandia. *Acta Vet Scand.* 2020;64:24. <https://doi.org/10.1186/s13028-020-00524-4>
4. De Paula Vieira, A., V. Guesdon, A. M. de Passillé, M. A. G. von Keyserlingk, and D. M. Weary. 2008. Behavioural indicators of hunger in dairy calves. *Applied Animal Behaviour Science* 109(2-4):180-189.
5. Ellingsen, K., C. M. Mejdell, N. Ottesen, S. Larsen, and A. M. Grondahl. 2016. The effect of large milk meals on digestive physiology and behaviour in dairy calves. *Physiology & behavior* 154:169-174.
6. Guerra S., Sousa L. og Ribeiro O. (2021) Report practices in the field of animal hoarding: a scoping study of the literature, *Journal of Mental Health*, 30:5, 646-659, DOI: 10.1080/09638237.2020.1844872
7. Hansen, B. G., E. Langseth, and C. Berge. 2023. Animal welfare and cow-calf contact-farmers' attitudes, experiences and adoption barriers. *Journal of Rural Studies* 97:34-46.
8. Holmboe M. (2021) Taushetsplikt, opplysningsrett og opplysningsplikt. En veileder. Justis- og beredskapsdepartementet.
9. Johnsen, J. F., I. H. Holmøy, A. Nødtvedt, and C. M. Mejdell. 2021. A survey of pre-weaning calf management in Norwegian dairy herds. *Acta veterinaria Scandinavica* 63(1):20.
10. Johnsen, J. F., K. A. Zipp, T. Kalber, A. M. de Passille, U. Knierim, K. Barth, and C. M. Mejdell. 2016. Is rearing calves with the dam a feasible option for dairy farms? Current and future research. *Appl. Anim. Behav. Sci.* 181:1-11.
11. Mattilsynet. Arbeidsgruppe forebyggelse av dyretragedier i husdyrbruket. Rapport 2008. Oslo 2008.
12. Mattilsynet. Årsrapport dyrevelferd 2022. <https://www.mattilsynet.no/dyr/dyrevelferd/tertial-og-arsrapporter-for-dyrevelferd/arsrapport-dyrevelferd-2022>
13. Muri K., Augusti E.-M., Bjørnholt M. og Hafstad G. S. (2022). Childhood experiences of companion animal abuse and its co-occurrence with domestic abuse: Evidence from a National youth survey in Norway. *Journal of Interpersonal Violence* 2022 Vol. 0 (0) 1 - 20. DOI: 10.1177/08862605211072176
14. Muri K, Moe RO, Nesje M. Når mennesker påfører dyr lidelser: Veterinærens rolle. *Norsk veterinærtidsskrift* nr. 4/2016, 128.
15. Pekkarinen AJ, Kumpula J, Tahvonen O. (2020). Predation costs and compensation in reindeer husbandry. *Wildlife biology* 2020;3. <https://doi.org/10.2981/wlb.00684>
16. [Sluttrapport RUF 2020 TM 29.10.2020 \(L\)\(1960310\).pdf \(landbruksdirektoratet.no\)](#)
17. Sirovica, L. V., C. Ritter, J. Hendricks, D. M. Weary, S. Gulati, and M. A. G. von Keyserlingk. 2022. Public attitude toward and perceptions of dairy cattle welfare in cow-calf management systems differing in type of social and maternal contact. *Journal of dairy science*.

18. Stevenson R., Fitzgerald A., Barrett B. J. (2018) Keeping Pets Safe in the Context of Intimate Partner Violence: Insights From Domestic Violence Shelter Staff in Canada. *Affilia*. 2018;33(2):236-252. doi:10.1177/0886109917747613
19. Tema i Norsk veterinærtidsskrift: Dyrevelferdskriminalitet. Norsk veterinærtidsskrift, utgave 4, 2023: https://nvt.vetnett.no/journal/latest_herunder:
 - a. Mejdell CM og Stubsjøen SM. Er det vondt å sulte i hjel? Norsk veterinærtidsskrift 2023, 135(4): 252-255. https://nvt.vetnett.no/journal/2023/4/m-793/Er_det_vondt_%C3%A5_sulte_i_hjel?
 - b. Mejdell CM og Stubsjøen SM. Smerte og frykt hos dyr. Norsk veterinærtidsskrift 2023, 135 (4): 260-263. https://nvt.vetnett.no/journal/2023/4/m-987/Smerte_og_frykt_hos_dyr
 - c. Stubsjøen SM, Mejdell CM. Påført lidelse ved drukning av dyr. Norsk veterinærtidsskrift 2023, 135(4): 256-258. https://nvt.vetnett.no/journal/2023/4/m-899/P%C3%A5f%C3%B8rt_lidelse_ved_drukning_av_dyr
20. Veterinærinstituttet. Dyrehelserrapporten 2019. <https://www.vetinst.no/rapporter-og-publikasjoner/rapporter/2020/dyrehelserrapporten-2019>
21. Veterinærinstituttet. Dyrehelserrapporten 2022. <https://www.vetinst.no/rapporter-og-publikasjoner/rapporter/2023/dyrehelserrapporten-2022>
22. Valerio A, Borrego CS, Boitani L, Casadei L, Giuliani A, Wielgus RB, et al. (2021). Detecting the effects of predator-induced stress on the global metabolism of an ungulate prey using fecal metabolomic fingerprinting. *Sci Rep*. 2021;11(1).
23. Wencker, M., M. v. Keyserlingk, E. A. Bookers, B. Lecorps, C. G. Van Reenen, C. M. Verwer, and D. M. Weary. 2019. Effect of cow-calf contact on motivation of dairy cows to access their calf. Page 259 in 53rd Congress of the International Society of Applied Animal Ethology. R. Newberry and B. O. Braastad, ed. OASES, Bergen.

Med vennlig hilsen

Merete Hofshagen
Avd. direktør (sign.)

Knut Madslie
Seksjonsleder (sign.)